

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української
і зарубіжної літератури
Мелітопольського державного
педагогічного університету імені
Богдана Хмельницького*

ХУДОЖНІЙ БЕСТІАРІЙ РОМАНУ ЄВГЕНА ПОЛОЖІЯ «РИБ'ЯЧІ ДІТИ»

Буттєвий плін передбачає життя людини в природному й суспільному оточенні. Позиціонування особистості щодо навколишнього середовища дає їй можливість краще зрозуміти саму себе, ті процеси, які відбуваються в ній і з нею. Окреслюючи людську сутність, автори світової й вітчизняної літератури в усі часи звертались до образів флори та фауни. У цьому аспекті можемо стверджувати, що історія художнього бестіарію така ж давня, як і сама уснопоетична й авторська словесна творчість. Міфологічні, символічні та алегоричні картини в ній часто пов'язані з описами тварин, через які постають проблеми суспільства.

Євген Положія – талановитий український письменник – осучаснив художній бестіарій, використавши його образи, створив реалістичний топос українського сьогодення. Творчість прозаїка була й залишається у фокусі уваги дослідників. Однак розвідки, відгуки на художні тексти Є. Положія здебільшого репрезентовано на інтернет-сторінках, а тема бестіарію взагалі обмежується згадками, короткими питаннями й відповідями у форматі інтерв'ю. Метою статті є дослідження архітектоніки бестіарних образів як форми відображення буття людини, суспільства в романі Є. Положія «Риб'ячі діти» (2014 р.).

Одразу зазначимо, що навіть в українській літературі Є. Положія – далеко не єдиний автор, який послуговується образами тварин для увиразнення художніх картин буття, суспільних відносин, окремих типів характерів тощо. Ця традиція давня. Упродовж ХХ століття вона виявилась у творчості І. Багряного, В. Винниченка, В. Дрозда, В. Підмогильного, Гр. Тютюнника, В. Шевчука та багатьох інших письменників. Сучасна українська проза представлена значною кількістю текстів, де образи тварин змальовані як такі, як частина природи або ще більшою мірою де вони є алегоріями, через які постає складний орнамент людських стосунків, виявляються особливості бачення життя, проступають моральні метаморфози і втраги, струмує думка про незахищеність і самотність людини. Такими є твори В. Даниленка, Люко Дашвар, Сашка Завари, О. Ірванця, Г. Пагутяк, Л. Пономаренко, В. Чемериса.

Роман Є. Положія «Риб'ячі діти» продовжує картографування сучасного бестіарію, посилюючи в ньому узагальнювальні акценти, увиразнюючи міфологічні начала, надаючи образу білого собаки символічного значення. Особливістю роману є, з одного боку, детальне, майже натуралістичне зображення української дійсності, з іншого – філософсько-художнє осягнення буття. О. Мартюшова (Є. Положія мешкає в м. Суми), рецензуючи «Риб'ячих дітей» в інтернет-публікації «Як не сердитись на таких людей?», підкреслює художньо-документальну манеру відтворення подій, пише, що «це книга про знайомі сумчанам імена, проблеми, події, легенди, плітки останніх років, про міські об'єкти, пам'ятники тощо... / кожне місто неповторне, а проблеми всюди майже однакові... Євген Положія підмітив... всі основні і найважливіші проблеми сучасного міста, співіснування самих людей та людей і тварин. / Довга біла собака, як символ гуманного чи негуманного ставлення людей до тварин і один до одного, пов'язує між собою головних героїв цієї книги...». Майже всі вони – «легко упізнавані реальні (надзвичайна сміливість автора!) жителі нашого міста, які шукають своє призначення, щоб не залишитись «сам на сам лише з жорстокою неблаганністю реалій кожного дня» [1]. Разом із тим роман «Риб'ячі діти» не можна позиціонувати лише як історію про людей і тварин одного конкретного міста, бо за нею постають характерні ознаки буття всього українського суспільства й більше – обриси співіснування людини та природи.

Думка про філософські основи твору зринає ще в процесі споглядання обкладинки книжки, виконаної в біло-блакитних кольорах (художники-оформлювачі – Ольга Охрименко, Денис Охрименко). О. Даниліна в рецензії під назвою «Чиї ми діти? Яких батьків?» звертає увагу на те, що «назва і візуальне оформлення обкладинки виглядає як певний маркетинговий хід – діти риб'ячі, але героєм роману є собака. Навіть якщо читач ніколи не чув про такого письменника, як Євген Положія, він уже заінтригований!» [2]. Дослідниця говорить про необхідність вдумливого прочитання твору. За такої умови читач віднайде в ньому правдиві відповіді на гострі питання сьогодення.

Додамо своїх міркувань до метафорики обкладинки. На глибокому блакитному тлі – кольорі неба й кольорі моря – контури риб. Перша сторінка збагачує їх семантику, парадоксально, оскільки не збільшує кількість елементів зображення, а, навпаки, зменшує. Тепер уже на білому тлі лише частина контуру риби, що може сприйматись і як частина рятівного біблійного (а може, звичайного) човна, на носі якого в окресленні Всевидячого Ока (?), чарівного кола (?) клубочком скрутився білий собака. По блакиті художники розкидали бульбашки-ікринки (риб'ячих) дітей. Їм нема ліку, як немає надійного прихистку в житейському морі. Вони плывуть і минають. Недарма анотація роману закінчується словами: «Ця книжка про людей та країни, які минають» [3, с. 2]. Не менш красномовною є й посвята: «Тваринам, що загубились, і людям, які заблукали» [3, с. 3].

Перипетії сюжету обертаються навколо важкої теми – відлову та знищення бродячих собак. Народжені на вулиці не з власної волі або викинуті, зражені, частіше голодні, виснажені й від того іноді агресивні, у смер-

тельному протистоянні з людьми за право жити собаки частіше виявляються вищими та благороднішими. Автор змальовує вражаючі картини людського свавілля, жорстокості й бездушності. Натуралістично, гранично відверто, водночас трагічно на початку твору описано смерть від отрути Маленького Принца: «Худий і довгий рудий пес, дрібно здригаючись всім тілом, випростався поперек вузького пішохідного містка. Паша, яку він не мав сил закрити, завмерла в несамовитому німому витті... отрута колючим дротом скрутила нервову систему, і все, що він відчував, – лише дикий біль, що пік і роздирав нутро... пес скляними очима дивився на людей із щемливим проханням вбити його. Але ніхто з людей не наважувався підійти» [3, с. 4]. Так само в кінці роману автор розповідає про невідворотну смерть Білки-Біллі-Білявки-Бемоль.

Образ Білки – красивої білої суки – є віддзеркаленням складної людської долі. У романі собака мислить по-людськи, вчиться розрізняти добро і зло, виживати в страшному світі; за автором, їй властиві прекрасні якості – природна витривалість, інтелект, гідність, почуття дружби й материнська любов. Однак життя тварини сповнене переслідувань і помсти з боку людей, вона не може зрозуміти причину їхньої ненависті. У ставленні суспільства до Білки більшою мірою виявляються його негативні риси: неймовірна байдужість, відчуженість, утрата почуттєвості, жорстокість. Вони, на жаль, заступають ті добро, співчуття й допомогу, які іноді тварина отримувала від жінок, чоловіків, дітей. Тому «єдине, чого люди домоглися від неї», – втрата «відчуття страху. Померти без страху в серці – ... її маленька перемога над... жорстоким світом» [2]. «Після того, як Ілліч та баба Люба знищили цуценят, Білка втратила відчуття безпеки, кордон між територіями, де живуть добрі і злі істоти, стерся; вона перестала розрізняти добро і зло, і страх одразу покинув її; серце стало, як камінь... Без сумніву, Білявка знала, що незабаром помре... І коли сирым похмурим ранком ті двоє... наблизились до неї, і миршавий підняв рушницю, то вона прийняла смерть достойно, навіть не намагалася сховатися: лежала, не поворухнувшись, поклавши на лапи голову, стуливши очі, в куточках яких застигли гній і сльози» [3, с. 284–285].

С. Положіє відтворює розколотий часопростір сучасного українського буття. В уста однієї з (анти)героїнь, для якої вбивство тварин перетворилось на звичайну роботу з плановими показниками та преміями, але яка ще не втратила відчуття цинізму й жорстокості того, чим заробляє гроші, і врятувала Білку, коли вона ще цуценям лежала біля мертвої матері, автор вкладає буттєву схему: «З одного боку – бродячі тварини, яких ми нещадно вбиваємо; з іншого – церква, що тріскається навпіл. А посередині ми, люди» [3, с. 18]. Усвідомлення процесів руйнації духовності, втрати людяності ставить природні запитання й спонукає до сумних висновків: «То що ж із нами може відбуватися гарного? На що ми можемо претендувати? На любов, красу, гармонію – звідки їм узятися? Якщо ми терпимо людей, що так жорстоко і безкарно вбивають собак, то потрібно розуміти, що рано чи пізно нам доведеться терпіти і тих, хто безкарно і жорстоко вбиватиме нас самих» [3, с. 18]. Так тема переслідування й убивства собак у романі розгалужується, береться ширшого річища – торкається суспільно-культурних, моральних діагнозів сучасної української цивілізації.

Рецензенти роману (О. Даниліна, О. Мартюшова) звертають увагу на те, що в ньому значна кількість людей поважного віку. Здавалось би, кожний із них має певні досягнення: художник Іван Миколайович Чолобитченко – «... заслужений митець, визнаний в Європі, лауреат...» [3, с. 235]; директор цвинтаря Сергій Кіндратович відзначається практичною жилкою, неабиякими організаторськими здібностями, вмінням розуміти людей, а відтак і керувати ними; мер Геннадій Іванович переконує людей, що він знає способи покращення життя. Однак їхні удавані чесноти – лише фантомні брами. За ними криються психічні розлади, розпуста, бажання владарювати над людьми, патологічна любов до влади та грошей. Чого тільки вартий отець Трифілій, що здобув беззаперечну прихильність вірян обманом, а насправді був збоченцем, злочинцем. Не менш деградованими є люди з «низів», що втратили відчуття реальності, перетворились на звичайних убивць, хоча й виправдовують свою роботу на підприємстві «Місто тварин» необхідністю убезпечити мешканців від нападів бродячих собак. Тому з такою в'їдливою іронією і з таким боєм автор змальовує їх у сцені відкриття крематорію: «Петро, Борька Ілліч, Вовик, баба Люба – всі собаколови стояли у святкових костюмах і тріумфальних позах біля візка з собачими тілами, ще жодному з їх попередників не вдалося піднятися так високо по професійній сходинці. У візку, акуратно складені, наче немовлята в роддомі, лежали два чорних пси, схожі один на одного, як дві краплі води, одна руда сука, схожа на лисицю, і Білявка, схожа на привид. Тварини були начебто і мертві, але Петра чомусь не покидало відчуття, що вони просто сплять, і він кілька разів нахилився, прислухаючись, чи не дихають собаки. Він взагалі не розуміє, чому їх не накрили, не закрили, чому сплячуть просто так, у всіх на очах, відкрито?» [3, с. 277–278].

Девальвацію суспільно-моральних цінностей яскраво змальовано в образі мера, який прийшов до влади через оманливі передвиборчі гасла, швидко навчився обирати містян, перетворив їхнє життя на пекло. Щорічна поява білого цуценяти на день народження є для нього знаменням невідворотності покарання за злочини, тому він і боїться цієї дати, вживає всіх заходів, щоб білий пухнастий подарунок не з'явився знову. Однак усі намагання виявляються марними, мер майже божеволіє, розуміючи, що існує щось вище за мирську владу і що, порушивши справедливість, він (додамо від себе – і подібні йому) не знайде спокою. Тоді, як мер дрижить у своєму кабінеті, він бачить: площу перетинає красивий, гордий білий собака (Білка), і в його майже біблійній ході відбивається відхід таких, як Геннадій Іванович. Бо, як пише О. Мартюшова, «не можна виправдати зраду, лицемірство, нікчемність деяких людських душ... Євген Положіє назвав їх «діти Риб», люди епохи перемін, яких засмоктала «порожнеча моральності», відкрита продажність заволоділа їхніми душами, їхній світ дріб'язковий, але він швидко минає... [1]. «... закінчується... епоха Риб, де все рухалося повільно і розмірено, й починається інша – епоха Водоля, де все плине, швидко змінюється, де нема нічого сталого, і нам – дітям Риб, немає в ній місця» [3, с. 205].

Незважаючи на відверто песимістичне звучання більшості сторінок роману, автор усе ж залишає читачеві/суспільству надію. І серед риб'ячих дітей є такі, що здатні перейти в нову епоху. Тому й карає Сирій отця Трифі-

лія, справу історика-красзнавця Миколи Степановича Сікорського продовжує його онук Вікторія, ще є люди, які люблять церковні дзвони й справді віддані вірі, і ще не всі надії вбито. Розуміючи, що її знищать, перед смертю Білявка-Бемоль «знала найголовніше – п’яте цуценя живе; ті люди... залишили навіщось жити п’ятого... Яку мету вони переслідували і яка доля чекатиме на її дитину, вона не знала... Але ж, напевне, якщо вони його не вбили, значить, воно їм потрібне не задля вбивства, наразі на те Білявка і сподівалася. І тому... хоча й не тямилася від шаленства... з усіх сил намагалася стримуватися, пам’ятаючи, хто вбив чотирьох і від кого залежить доля п’ятого» [3, с. 284].

Змальовуючи розокремлення людей, їхню самотність, духовно-моральну деградацію багатьох представників суспільства, Є. Положій так означає сьогоденну ситуацію, але водночас, залишаючи одну дитину Білки живою, говорить про шанс і нашого виживання. Навіть назвами розділів він підкреслює плінність буття і його цінність, у своїх справді вишуканих міні-главах говорить про прекрасні миттєвості («Буття складається з частин. Щастя складається з щастин» [3, с. 79], «Ранок – то час скоринок, твердих і запашних. Бо всі збираються – і скоренько йдуть» [3, с. 256]), протиставляючи їх буденності, черствості й жорстокості. Гнівний, сумний, іронічний і водночас сердечний, із душею кольору його головної героїні, Є. Положій вартує нові покоління дітей, щоб вони були нащадками Людей, а не Риб.

Література:

1. Мартюшова О. Як не сердитись на таких людей? – рецензія на «Риб’ячих дітей» Положія / О. Мартюшова [Електронний ресурс] . – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/12/141201_book_2014_reader_review_polozhii.
2. Даниліна О. Чиї ми діти? Яких батьків? – рецензія на книжку «Риб’ячі діти» / О. Даниліна [Електронний ресурс] . – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/12/141204_book_2014_reader_review_polozhii.
3. Положія Є.В. Риб’ячі діти / Є.В. Положія. – Х. : Фоліо, 2014. – 287 с.

Анотація

В. ЗОТОВА. ХУДОЖНІЙ БЕСТІАРІЙ РОМАНУ ЄВГЕНА ПОЛОЖІЯ «РИБ’ЯЧІ ДІТИ»

У статті аналізується роман Є. Положія «Риб’ячі діти». Використавши бестіарні образи, письменник створив реалістичний топос українського сьогодення. Особливістю роману є, з одного боку, детальне, майже натуралістичне зображення дійсності, з іншого – філософсько-художнє осягнення буття.

Ключові слова: художній бестіарій, міфологізм, алегорія, символ, метафорика.

Аннотация

В. ЗОТОВА. ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ БЕСТИАРИЙ РОМАНА ЕВГЕНИЯ ПОЛОЖИЯ «РЫБЬИ ДЕТИ»

В статье анализируется роман Е. Положия «Рыбьи дети». При помощи бестиарных образов писатель создал реалистический топос украинской современности. Особенностью романа, с одной стороны, является детальное, почти натуралистическое изображение действительности, с другой – философско-художественное осмысление бытия.

Ключевые слова: художественный бестиарий, мифологизм, аллегория, символ, метафорика.

Summary

V. ZOTOVA. ARTISTIC BESTIARY OF THE NOVEL BY YEVENH POLOZHII “FISH CHILDREN”

The novel by Ye. Polozhii “Fish children” is analysed in the article. The writer created realistic topos of Ukrainian contemporaneity with a help of bestiary images. A feature of the novel is detailed, almost naturalistic image of reality, on the one hand, and on the other – philosophical-artistic interpretation of life.

Key words: artistic bestiary, miphologizm, allegory, symbol, metaphoric.